

Illés Éva
Honnan jön a kontextus?

A kontextus minden.
(Margaret Atwood)

Abstract

The elusive yet often invoked notion of context features prominently not only in pragmatics but also in the recent study of metaphor in cognitive linguistics. This article provides a comparison of the conceptualisation of context in the two fields through scrutinising publications by the honouree of this selection of articles, Zoltán Kövecses, and the definitions and theoretical frameworks offered for the analysis of context in pragmatics. The investigation reveals that since the use of metaphor is an integral part of language use, which is also the main concern of pragmatics, there are more commonalities than differences between the perception of context in the two research areas.

Keywords: context, metaphor, meaning construction, pragmatics, cognitive linguistics

1 Bevezetés

A tanulmány címe Kövecses Zoltán 2015-ben megjelent könyvének (*Where Metaphors Come From: Reconsidering Context in Metaphor**) címét parafrázálja. Kövecses könyve új nézőpontból vizsgálja, hogy milyen hatással van a kontextus a metaforák keletkezésére. Több okból is kölcsönöztem ezt a címet. Egyrészt Kövecses könyve alcímében utal a kontextusra, amely tudományos érdeklődésem középpontját képezi azóta, hogy londoni PhD témavezetőm felvette, mi volna, ha a szituációs nyelvoktatás kutatása helyett valami olyasmivel foglalkoznék, ami mindig is érdekelt. Ez a valami persze a kontextus volt (Illés 2001). Másodszor pedig, az, akinek tiszteletére ez a tanulmánykötet megjelenik, vérbeli tudósként nem csupán a kognitív nyelvészetben helyezte új megvilágításba a metaforákat eredeti gondolatmenetével, de a szakterületen kívül kutatóknak is bőven adott gondolkodási alapot. Noha a kontextust Kövecses Zoltán a kognitív nyelvészet felől közelíti, míg én a pragmatikai oldalról vizsgálom, mindketten nagy jelentőséget tulajdonítunk neki, legyen szó akár a metaforák jelentéskonstrukciójáról (Kövecses 2012, 2015, 2019) vagy a mindennapi nyelvhasználatról (Illés 2020). Ebben a tanulmányban azt vizsgálom, hogy kettőnk kontextusról alkotott konceptualizációja hol egyezik és hol különbözik, vagy képletesen szólva meddig haladnak egymással párhuzamosan és mikor térnek külön utakra. Tehát Kövecses kifejezetten a kontextus fogalmával foglalkozó munkáit

* Honnan jönnek a metaforák

fogom részletesen vizsgálni, így kutatva, hogy a kétfajta, némileg más nézőpontú és célú megközelítés hogyan értelmezi a mottót, tehát azt, hogy a kontextus minden.

2 Kontextus a nyelvhasználatban: pragmatikai perspektíva

A közhiedelemmel – főleg a nyelvtanárokéval – ellentétben egy hétköznapi beszélgetés nem a résztvevők közötti rendezett és előre kigondolt közlésekből áll (Widdowson 2004). Valójában egy kívülálló számára még anyanyelvén sem mindig könnyű két ember közötti párbeszédben a jelentéstartalmat megérteni. Ezt a jelenséget az ethnomethodológus Garfinkel a következőképpen írja le: „amit a felek effektíve kimondanak, az vázlatos, részleges, hiányos, elfedett, átvitt értelmű, rejtett, többértelmű vagy félrevezető változata annak, amiről ténylegesen beszélnek” (Garfinkel 1972: 317). A pontatlanság azzal magyarázható, hogy valódi kommunikációs helyzetben rengeteg minden kimondatlan marad, mert a konkrét nyelvi közléseken túl a beszélő a kimondottak értelmezéséhez a hallgató részéről bizonyos előzetes tudást feltételez. Annak, hogy „lekéstem a vonatot”, csak akkor van igazi értelme, ha a hallgató tudja, mi az a vonat, hogy néz ki általában egy vonatút, és milyen következményei lehetnek annak, ha valaki lekési a vonatot. Amennyiben tehát a beszélő biztonsággal feltételezheti, hogy a hallgató tisztában van a vonatozás világával – ismeri a teljes világnak ezt a szegmensét –, a fenti kijelentés nem igényel további részletezést. A vonatozással kapcsolatos ismereteken túl a hallgatónak azt is meg kell értenie, hogy a pillanatnyi élethelyzetben pragmatikai szempontból mit jelent a „lekéstem a vonatot” kijelentés. Mentséget, hogy csak vacsora után érek haza? Vagy kérést, hogy szeretném, ha kocsival értem jönnél a pályaudvarra? A szituáció és a beszélőhöz való viszonya ismeretében a hallgató ezt is képes értelmezni. A fenti, kimondatlan többletinformáció hiányában viszont az üzenetnek nincs pragmatikai jelentése (tehát nem tudni, hogy amikor valójában elhangzik, akkor mit is jelent). Érdekes módon az információmennyiség, ami ahhoz szükséges, hogy a beszélő kijelentésének valódi jelentését a hallgató megfejtse, fordítottan arányos a közös tudásterület nagyságával. Minél több közös tudással rendelkeznek, annál kevesebb szó elég ahhoz, hogy kölcsönösen értsék, mit mond a másik. Ezt szépen illusztrálja a „felszavakból is megértjük egymást” kifejezés.

A pragmatikán belül a kontextus fogalma azt a világról való tudást jelenti, amit a beszélgetésben részt vevő felek a kommunikáció során aktivizálnak. Ebben a meghatározásban tehát a kontextus nem a valóság leképezése, hanem a nyelvhasználók fejében létező pszichológiai konstruktum, amely a felek világról való felfogását tükrözi (Sperber & Wilson 1996, Widdowson 2007). És bár a kontextus elkerülhetetlenül tartalmaz egyéni, sőt időnként véletlenszerű elemeket is, szükségszerűen lesz olyan ismeret is (a nyelvtudáson túl), amely közös tudásalapot képez, amikor a beszélgetőtársak közösen konstruálják az éppen aktuális jelentéseket és kölcsönösen megértik egymást. A beszélők esetében tehát a közös kontextusnak van készen elérhető és előzetes ismeretanyagból táplálkozó metszete. A fenti esetben ezek például egyrészt a vonatozásra vonatkozó ismeretek, másrészt a partnerek ismerete a társadalmi normákról, amelyek mentén kommunikálnak.

A pragmatika szemszögéből a kontextus tehát sematikus konstruktumként definiálható (Firth 1957), „a külvilágról való gondolkodás (fogalomalkotási séma) és a társadalom által elvárt viselkedési szokások (interpersionális séma) mentális leképezéseként” (Illés 2020: 76). A kontextus egy szituáció összes jellemzői közül a beszélgetők által a jelentés megszületéséhez relevánsnak tartott elemeket tartalmazza. A vonatos példában a kontextus, a háttérismeretek

kiegészítik a nyelv által közvetített jelentéstartalmat, és nem válnak explicitté (Illés 2020). Ahogy a fenti példa mutatja, a beszélőnek vagy hallgatónak nem elég a vonatkozás fogalmkörét ismernie, hanem aktívan alkalmaznia is kell ezt a tudást, ha a beszélő pontosan szeretné kommunikálni a szándékát, a hallgató pedig meg akarja érteni a beszélő szándékolt üzenetét. A nyelvhasználók akkor képesek kiaknázni a kontextust mint sematikus tudást, ha interpretatív eljárások segítségével folyamatosan értelmezik és azonosítják az adott szituáció releváns vonatkozásait, valamint ha párhuzamosan építik fel és frissítik kontextusukat, ahogyan az minden egyes megszólalás közben új információkkal bővül. Ennek az értelmezésfolyamatnak része az a gyakorlati érvelés, amit „mindenki ismer” (Garfinkel 1967: 56). Grice (1975) ezt az együttműködés elvének hívja. Grice pragmatikai elmélete olyan irányelveket foglal magába, amelyek nem merev szabályok (Tátrai 2011), hanem mindig az adott helyzethez igazodnak, és magukban foglalják mind a feltételezett beszélgetési normákhoz igazodó, mind pedig az azoktól eltérő eseteket. Összefoglalva, a kontextus definíciója a pragmatikában „a nyelvhasználók sémáit és ezen sémák nyelvi viselkedésként való felhasználásának képességét reprezentálja” (Illés 2020: 77).

A Margaret Atwood regényéből, *A szolgálólány meséjéből* vett mottó a kontextus általános jelentőségét hangsúlyozza a világról alkotott felfogásunkkal és kommunikációs módszereinkkel kapcsolatban. A regény főszereplője, Offred (magyar fordításban Fredé) az ő életét is átható és általában az emberek tudatát befolyásoló társadalmi és politikai környezetre gondol, amikor kontextust emleget (Dietz 1987). A nagyon hasonló társadalmi valóság ellenére, Offred a történet valóságának sajátos érzékelése és ebből következően a narratívájában alkalmazott egyéni jellemzőket tartalmazó kontextusa miatt mégis egyedi élettapasztalattal és személyiséggel rendelkező szereplővé válik. Többek között az ilyen, egyedi, időnként különösen sajátos és véletlenszerűen kiválasztott elemek teszik bonyolulttá a kontextus vizsgálatát. Ezeket a nehézségeket hangsúlyozza Sperber és Wilson (1986) definíciója, amelyet mind a pragmatika, mind a kognitív nyelvészet átvett:

A kontextus pszichológiai konstruktum, a nyelvhasználó világról alkotott feltevéseinek részhalmaza. Egy kijelentés értelmezésére természetesen ezek a feltevések, és nem a világ valódi állapota vannak hatással. Az ebben az értelemben vett kontextus nem korlátozódik a közvetlen fizikai környezetre vagy a közvetlen ezelőtt elhangzott szavakra: az értelmezést befolyásolják a jövőről alkotott elképzelések, tudományos elméletek vagy hittételek, anekdotikus emlékek, általános kulturális feltételezések, és a beszélő feltételezett lelkiállapota (pp. 15-6).

Újabb akadályt gördít a kutatók elé a kontextus dinamikus természete, nem csupán egy beszélgetésen belül, hanem a tágabban értelmezett időben és térben, arról nem is szólva, hogy a kommunikáció alapvető természete is igen bonyolult. Kezdjük azzal, hogy minden szöveg befogadóorientált, vagyis „aki nem a – mondjuk így – kijelölt befogadó, annak valószínűleg nehézséget fog okozni, hogy behelyezkedjen a szöveg megfogalmazója által feltételezett kontextusba” (Widdowson 2007: 24). Ebből másrészt az következik, hogy a kutató, aki általában nem belső szereplője a vizsgált interakciónak, a külső befogadó szerepébe kényszerül, vagyis a befogása szükségszerűen különbözik a belső résztvevőéétől. Így pedig „a nyelvi elemzés által levezetett jelentés nem lehet azonos a beszélgetés közben a résztvevőkben megfogalmazódó jelentéssel” (Widdowson 2004: 75).

Hogyan lehet akkor a beszélgetőpartnerek fejében levő kontextust megvizsgálni? Mivel a kutatók maguk is nyelvhasználók, lehetőség van önelemzésre, felhasználva saját, első kézből való kommunikációról alkotott tudásukat. Adatgyűjtésre használhatók például naplók (Culperer et al. 2018). Az elemzők másrésztől felhasználhatják harmadkezi, kutatói tudásukat, és megfi-

gyeléseik során rögzített spontán előforduló adataikat kiegészíthetik jegyzetekkel (Culperer et al. 2018, Illés 2020). Ennek eredményeképpen lehetőségessé válik a kontextus alkotóelemzése azzal a céllal, hogy a szituáció jelentésalkotásban szerepet játszó jellemzőit azonosítsuk. Erre példa Hymes (1967, 1972) SPEAKING konfigurációja, amelynek többek között részei a környezet, a beszélő, a befogadó célja, a csatornák, vagy Van Dijk (2009) sablonja, benne a helyzettel (pl. idő, helyszín) és a történéssel (egyének, csoportok). Lehetséges még émikus megközelítéssel megkísérelni a folyamatok leírását, melyeket a nyelvhasználók a sematikus tudásuk aktiválásakor, a helyzet értelmezése és a jelentés kialakítása folyamán alkalmaznak. Vagyis a kontextus alkotórészeinek definiálása helyett az elemző leírja, mit vesznek figyelembe a nyelvhasználók, amikor megkísérelnék egymásnak jelentést átadni az általuk feltételezett közös alaphoz viszonyítva. Bár ez a megközelítés a kontextus alkotóelemeit nem tudja beazonosítani, képes viszont a kontextus mint komplex adaptív rendszer leírására (Larsen-Freeman 2012). Amint arra rámutattam, a kontextus pragmatikai fogalmának különböző konceptualizációi során elvesznek, illetve mellékvágányra kerülnek vagy a kontextus komponensei, vagy a komponensek dinamikus jellege. A kontextus pragmatikai vizsgálata tehát csiki-csuki helyzetet eredményez, vagyis a teljes képet látni nehéz, ha egyáltalán lehetséges.

3 A kontextus a metaforaelméletben

A kontextus középpontba helyezése úgy tűnik, új utat nyitott a metaforák jelentéskonstrukciójának vizsgálatában. Kövecses (2015) állítása szerint „az alapvető testi és szubjektív tapasztalatok közötti korreláción alapuló” elsődleges metaforákon (2015: 116) túl léteznek metaforák, amelyek nem ezeken a korrelációkon alapulnak, hanem a kontextusból alakulnak ki, vagyis egy bizonyos kontextuális tényezőtől – vagy több ilyen tényező együtteséből –, amely abban a bizonyos kommunikációs folyamatban a metaforaalkotásban relevánsná válik. Az utóbbi típusú metaforát hívja Kövecses kontextus-indukált metaforának (2015: 116), melyek a hasonlósági metaforák alosztályát képezik. Mivel a kontextus-indukált metaforákat gyakran egyszeri és véletlenszerű kontextusok eredményezik, ezek a különböző szituációkban megjelenő metaforák jellemzően újszerűek és kreatívak. A kontextus módszeres leírása így jogosan kap helyet Kövecses (2015) *Where Metaphors Come From* könyvének *Context and Metaphorical Creativity* (Kontextus és metaforikus kreativitás) című fejezetében. A következőkben röviden összefoglalom a kontextus kognitív nyelvészeti konceptualizációját, Kövecses értelmezése szerint.

Mivel a metaforák az emberi gondolkodás és beszéd részei (Cameron & Deignan 2006), a metaforahasználat szükségszerűen része a nyelvhasználatnak is. Továbbá, amennyiben a nyelvhasználat – amelynek sarokköve a kontextus – magában foglalja a metaforikus jelentéstartományokat, akkor Kövecses állítása, miszerint „a metaforikus jelentéskonstrukció [...] erősen kontextusfüggő” (2015: 1) megfelelő kiindulási pontként szolgál arra, hogy a kontextust a metaforakutatás előterébe helyezzük. A metafora, mint a nyelvhasználat szerves része a pragmatikában is indokoltá teszi a metaforák kontextuális vizsgálatát, hiszen a pragmatika elsősorban azzal foglalkozik, „hogyan használjuk a nyelvet kommunikációra” (Leech 1983: 1).

Kövecses könyve elején Van Dijk kontextusdefinícióját idézi: „[...] kontextus az, amit az adott társadalmi helyzetben a beszélőpartnerek relevánsnak tartanak” (2015: 1). Ebbe a keretbe illik az, amit a pragmatikában szituációs kontextusnak neveznek (pl. Firth 1957, Halliday & Hasan 1985), amely szerint a szituáció kontextusát az abban a konkrét helyzetben jelentéské-

Illés Éva:
Honnan jön a kontextus?
Argumentum 17 (2021), 455-466
Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/23

zésre vonatkozó jellemzők alkotják. Azt, hogy mi releváns a kontextus szempontjából, mint fent már említettem, lehet émikus szempontból – a résztvevők szempontjából – vagy étikus szempontból vizsgálni, amikor a külső kutató azonosítja be a megfelelő kontextus komponenseit (Illés, 2020). Kövecses (2015: 1, 71) a beszélgetőpartnerek, és nem a kutató kontextusát emeli ki, amikor a beszélőre a metafora jelentésképzésének egyik, a hallgatóra a másik konceptualizálójaként utal. A nyelvhasználat ilyen, résztvevőorientált felfogása egybevág a kontextuális jelentés egy másik pragmatikai definíciójával: „Amit a nyelvhasználók a nyelvhasználatból merítenek, tehát hogy **P1** mit ért egy szövegen, és ez a szöveg mit jelent **P2**-nek.” (Widdowson 2007: 131, **P=Participant**).

Kövecses rendszerében a kontextus emberi tudást jelent, amely, kivéve az „(univerzális) testi tapasztalatokat” (2015: 15), a valós kommunikációs helyzetekben az emberek világgal kapcsolatos konceptualizációját alakítja. Kövecses szerint a testi tapasztalat és a kontextus kettős nyomást jelent, kommunikáció közben a konceptualizáló felek pedig megpróbálnak kohéziót teremteni a testük és a kontextusaik között. Az eredmény attól függ, hogy a két nyomás közül az adott helyzetben melyik bizonyul erősebbnek. Kövecses ezt hívja „a koherencia nyomásának” (Kövecses, 2015: 51). Az emberek a konceptuális rendszerükre támaszkodva, kognitív műveletek útján konceptualizálják a világot. A folyamatban a konceptuális rendszer folyamatosan változik, és kétféleképpen módosulhat: vagy más kognitív művelet eredményeképpen (pl. metafora, metonímia), vagy a kontextus megváltozása okán (Kövecses 2015). A kontextuális tényezők folyamatos változásának következtében a konceptuális rendszer is ennek megfelelően alakul. Mint már láttuk, ez a dinamikus kontextusfelfogás a pragmatikára is jellemző. Ellenkéntben viszont a pragmatika elsősorban sematikus konstruktum-típusú kontextusfogalmával, Kövecses (2015) ennél általánosabban hivatkozik a kontextusra, amennyiben ő mind a nyelvi, mind a nem-nyelvi kontextust érti alatta.

Különböző kontextustípusok vannak hatással arra, hogy a beszélgetőpartnerek hogyan használnak kommunikáció közben metaforákat. Ily módon létezik szituációs, diskurzus-, testi, és konceptuális-kognitív kontextus (Kövecses 2015, 2019, Szelid & Kövecses, 2018). A szituációs kontextus tartalmazza a fizikai környezetet (pl. időjárás, táj) és a szociokulturális környezetet (pl. társadalmi nem, társadalmi osztály). A társadalmi nem konceptualizációra gyakorolt hatása például Kolodny tanulmányában (Kolodny 1975, 1984, idézi Kövecses, 2019: 268-9) látható, amely szerint az amerikai férfiak és nők alapvetően máshogy konceptualizálják az *American frontier* (amerikai határvidék) fogalmát. Míg a nők jellemzően „megművelendő kertként”, a férfiak ugyanezre „birtokolni való szűz földként” gondoltak (Kövecses 2019: 269). A diskurzuskontextus a közvetlen nyelvi környezetet jelenti, egy nyelvi kifejezést körülvevő, valamint a témában elhangzott korábbi diskurzusokat. Ennek a kontextustípusnak a figyelembevételé összhangban van Kövecses általánosabb kontextusdefiníciójával (ld. fent). A testi kontextus „a test egyéni állapota vagy kondíciója”, amely „bizonyos esetekben speciális metaforikus konceptualizációkat hozhat létre, ilyen például egy költő vagy író betegsége” (Kövecses 2019: 270). A konceptuális-kognitív kontextus többek között magát a metaforikus konceptuális rendszert, az ideológiákat, a múltbeli eseményekről való érdeklődést és tudást foglalja magában.

Mindezek a kontextustípusok megjelenhetnek globális vagy lokális kontextus formájában (Kövecses 2012, 2015, 2019). A globális kontextus a nyelvhasználók/konceptualizálók közösségének általánosan birtokolt tudását jelenti. A lokális kontextus viszont az adott helyzetben levő személyek/konceptualizálók specifikus tudása. Összefoglalva, „a globális kontextus lényegében a hosszú távú memóriában tárolt fogalmak közösen birtokolt rendszere (...) míg a lokális kontextus az a helyzet, amelyben adott személyek az adott helyzetet konceptualizálják” (Köve-

cses 2012: 29). Érdekes megfigyelni, hogy amíg a globális és lokális kontextus fogalma tisztán elválik egymástól Kövecses 2012-es publikációjában, addig a 2018 (Szelid & Kövecses 2018) és 2019-ben megjelent tanulmányokban, különösen a mindennapi nyelvhasználat területén a határok inkább elmosódnak.

Mind a globális, mind a lokális kontextus kontextuális tényezőkből tevődik össze. A globális kontextus részei a fizikai környezet, a társadalmi és kulturális környezet, valamint a sajátos emlékezet, és a tevékenységi és érdeklődési körök. A sajátos emlékezet a társadalmon belül egy bizonyos csoport történetét jelenti. Például az *élet* metaforikus konceptualizációjának magyar és amerikai résztvevőkkel történt vizsgálatakor a kutató azt találta, hogy míg a magyarok főleg AZ ÉLET HÁBORÚ vagy AZ ÉLET KOMPROMISSZUM metaforát használták, az amerikaiak számára az *élet* értéktárgy vagy játék (Köves 2002, idézi Kövecses 2015: 101). A különbségre a kutató magyarázata az, hogy a két ország történelme különböző, és hogy történelmük során a magyarok sok háborút vívtak. A lokális kontextus részei a közvetlen fizikális és társadalmi környezet, a közvetlen nyelvi kontextus hatása, valamint „a metaforahasználattal kapcsolatos diskurzus fontosabb elemeiről birtokolt tudás hatása” (Kövecses 2015: 103). Az utolsónak említett kontextuális tényezők közül a jelentős elemek közé tartozik az az információ a beszélő/konceptualizáló háttértudásáról, amely kiváltotta egy beszélő/konceptualizáló esetében egy bizonyos metafora használatát. A számos Kövecses (2015) által felhozott példa egyikében egy újságíró David Beckham volt angol labdarúgóról és a Los Angeles Galaxy-ről, Beckham utolsó profi csapatáról ír. Az újságíró által használt metafora szerint a labdarúgás óceánjában a Los Angeles csapata nem cápa, hanem szardínia. Kövecses magyarázata szerint az újságíró tudta, hogy Beckham a Los Angelesben játszik, és hogy maga Los Angeles a – szardíniában és cápákban egyaránt gazdag – Csendes-óceán partján fekszik. Így „minden valószínűség szerint” (2015: 105) erre a tudásra alapozva született meg a *szardínia és cápa* metafora.

4 Közös vonások és különbségek a kontextus konceptualizációjában

A kommunikáció leírása a pragmatika nézőpontjához hasonlóan szerepel a *Where Metaphors Come From* könyvben (Kövecses 2015). Mindkettő együttműködő vállalkozásként vizsgálja a kommunikációt, amelyben a felek összehangoltan törekednek egymás megértésére. A szimbólumok, mint a nyelv, része a közös tudásnak, amely lehetővé teszi, hogy a beszélgetőpartnerek megértsék egymást. A pragmatikában és a kognitív nyelvészetben egyaránt, a nyelvtudáson túl egyéb, nem-nyelvi tudásra is támaszkodnak közös tevékenységük során. A közös háttértudást kétfelé, „a kulturális közösségről szerzett tapasztalatokra” és „az egymással való közvetlen tapasztalatokra” osztó rendszer (Clark 1996, idézi Kövecses 2015: 179) nagyjából, de nem teljesen megfeleltethető a pragmatikán belüli fogalomalkotási (harmadik személyű valóság) és interperszonális sémák dichotómiájának (Widdowson 2007). Különbséget jelent a pragmatika és Kövecses kommunikációról alkotott konceptualizációjában azonban, hogy amíg Kövecses olvasatában „a metafora jelentés-konstrukciójának sarkalatos problémája megtalálni a megfelelő kontextust, amelyben az adott metafora [...] helyesen értelmezhető” (Kövecses 2015: 179, kiemelés tőlem), addig Widdowson állítása szerint a kontextuális jelentéstartalom „szükségszerűen *pontatlan és közelítőleges*” (Widdowson 2004: 77, kiemelés tőlem). Mivel a *helyes* itt a társadalmi normáknak vagy vonatkozó tekintélynek való megfelelést jelenti, a metaforikus jelentés-konstrukciónak tulajdonított pontosság az elemző nézőpontját tükrözi. Azt a tényt, hogy a valós idejű kommunikáció nemlineáris és közelítőleges jellegű az is mutatja, hogy a beszél-

getőpartnereknek gyakran szükséges további pontosításokat tenniük, amikor elsőre nem tudják az általuk elképzelt jelentéstartalmat átadni.

Kövecses szerint a kontextus mentális reprezentáció. Ezt tükrözi a kommunikáció fenti leírása, amely utal a közös tudásanyagra, és amely az érzelmek kognitív modellezésével kapcsolatban is részletesen kifejtésre kerül (Kövecses 2015: 84–54). Van Dijk Kövecses (2015) által is használt definíciója értelmében a kontextusba mind a pragmatikában, mind pedig a kognitív nyelvészetben a külső szituációnak csak azon elemei tartoznak, amelyek szerepet játszanak a (metaforikus) jelentéskonstrukcióban. A „rendszeresen előforduló kontextuális tényezőkre” (Kövecses 2015: 176) történő utalás, vagy a lokális kontextus szituációként történő definiálása (ld. a fenti idézetet) időnként azt a benyomást keltheti, hogy kontextus és szituáció Kövecsesnél ugyanaz, de a nagytotál és Kövecses érvelése (2015, 2019) egyértelművé teszik, hogy az ő rendszerében a kontextus valójában egy pszichológiai konstruktum.

Ahogy fentebb már említésre került, Kövecses (2015, 2019) négy fajta kontextustípust különböztet meg (Szelid & Kövecses 2018). Mindegyikük olyan kontextuális tényezőkből áll, amelyek adott kommunikációs helyzetben szerepet játszhatnak a metaforikus jelentéskonstrukció során. A kontextuális tényezők és gyakran hangoztatott hatásaik közvetítő szerepet töltenek be a szituáció és annak a résztvevők fejében levő mentális leképezése között, emiatt a kontextus itt is a valóság kivetülését jelenti, és nem magát a valóságot. A Kövecses konceptualizációja szerinti kontextus, mint mentális képlet, úgy tűnik, hogy megfeleltethető annak, amit a pragmatika fogalomalkotási sémának nevez. Különbség viszont, hogy Kövecsesselel ellentétben a pragmatikában a nyelv nem szerves része a kontextusnak, hanem ott a beszélgetőpartnerek nyelvi megnyilvánulásai csak egyféle tényezők a mátrixban, amely szerint a résztvevők változtatják a kontextusukat a beszélgetés folyamatában. Még egy különbség, hogy Kövecses (2019) hangsúlyozza a kontextus kognitív voltát azzal, hogy a metaforikus konceptuális rendszert beemeli a konceptuális-kognitív kontextustípusba. A pragmatikában viszont Hymes (1972) vagy Van Dijk (2009) kontextusleírása a fizikális, Grice (1975) esetében pedig inkább az interperszonális tényezőkre fókuszál.

Kövecses (2015), mielőtt rátérne a kontextus fogalmának részletezésére, átveszi Van Dijk definícióját, amely szerint a szituáció kontextusra vonatkozó releváns részleteit az interakció résztvevői határozzák meg (ld. fent). Az ezt követő elemzésekben megjelenő példák viszont arra engednek következtetni, hogy az elemző nyelvhasználó nézőpontja az, amely azonosítani igyekszik a résztvevők tudásának a metafora megjelenéséhez vezető pontjait. A David Beckhames *szardínia és cápa*-metafora elemzése például ilyen. A metafora eredetére adott magyarázat (Beckham csapata, a Los Angeles Galaxy Los Angelesben van, ami a Csendes-óceán partján van, amelyben halak vannak) valóban hihető. A relevánsnak ítélt kontextuális tényezők feltárása közben a kognitív nyelvész újrateremtette a szerző kontextusát, tehát, a felszínen, a lokális kontextust (Kövecses 2015), amely nagyjából megfelel a Sperber és Wilson-féle (1986) egyéni és véletlen tényezőknél. Közelebről nézve viszont a metaforaalkotás közben a cikk szerzőjétől feltételezett háttértudás (Los Angeles, a Csendes-óceán, az óceán halai stb.) sokkal inkább közösségi tudás, mint egyéni vagy véletlenszerű. Ahogy Kövecses is (2015) állítja, magyarázata a halas metaforáról valószínű anélkül, hogy – joggal – helyességét illetően teljes bizonyosságot állítana. Valójában tényleg nem lehetünk biztosak abban, hogy mi játszódott le a szerző fejében, amikor a *szardínia és cápa* metaforát kitalálta. Lehet, hogy például halat ebédelt, és az is szerepet játszhatott az eredeti metaforaalkotásban, ami ténylegesen megfelelne Kövecses (2012, 2015, 2019) lokális kontextusfogalmának. Kövecses elismeri, hogy nehézségekbe ütközik az egyéni, lokális kontextus rekonstrukciója, részben annak köszönhe-

tően, hogy „számos kommunikációs helyzetben metaforáinkat [...] nagyrészt tudattalan, de intuitív és nagyon gyorsan működő gondolatrendszer alapján választjuk” (Kövecses 2015: 192). A metaforát befolyásoló kontextuális tényezők pontos meghatározása azért is nehéz, mert ezek a tényezők gyakran párhuzamosan vannak jelen a konceptualizációs folyamatban (Kövecses 2012). Gibbs (2011) is egyetért Widdowsonnal (2004, 2007) a külső elemző helyzetét illetően, amikor szerinte – tágabb értelemben az újságírással, konkrétan a szalagcímekkel kapcsolatban – „lehetetlen tudni, hogy pontosan milyen mentális tevékenység ment végbe e társaság [itt: újságírók] fejében, aminek eredményeképpen ezek az innovatív szalagcímek megszülettek” (Gibbs 2011: 28).

Kövecsesnél a kutató nézőpontja érvényesül a kontextuális tényezők vizsgálatában, akkor is, amikor a metaforákat tágabb környezetben vizsgálja. Az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozatában szereplő *boldogság* szó elemzése például több, mint két évszázaddal ezelőttre viszi vissza az olvasót. A ko-textus segítségével Kövecses a boldogság fogalmának korabeli jelentését és konceptualizációját rekonstruálja a szövegben lévő *pursuit of happiness* (boldogságra törekvés – Kövecses 2013: 235) metaforikus kifejezésre koncentrálna. A Kövecses által végzett elemzések (Kövecses 2013, 2015) végeredménye hasonló, amennyiben mindkettőben a kutató arra a következtetésre jut, hogy a Függetlenségi Nyilatkozatban a „boldogság mint érték” prototípus jelenik meg leginkább. Ugyanezzel a szöveggel érdekes módon a pragmatika kutató Widdowson (2004) is foglalkozik. Widdowson (2004) az „*all men are created equal*” („*minden ember egyenlőként teremtett*”, Vecseklőy József fordítása – angolul a szó szerint „férfiak” jelentésű „men” szó áll a magyarban szereplő „ember” helyén) kifejezésről tette fel a kérdést, hogy vajon az *all men* minden embert jelentett-e 1776-ban. A saját kérdésére adott válaszában Widdowson felettébb valószínűtlennek gondolja, hogy a Nyilatkozat aláírói a nőket vagy a rabszolgákat is egyenlőként értették volna. Widdowson (2004) számára a jelentésváltozás elkerülhetetlen, többek között a mai, megváltozott hallgatóság miatt. Gyorsan hozzá is teszi, hogy ami igazán lényeges, az a Nyilatkozat perlokúciós célja („hogy ideológiai egységet és függetlenséget teremtsen”, Widdowson 2004: 83), nem pedig a szigorú elemzés, aminek a Nyilatkozat elhíresült szavait alávetette.

A metaforaalkotás és -értelmezés térbeli különbségeit tekintve Kövecses (2015) könyve két példán keresztül mutatja be, hogy a társadalmi nem, vagy a nyelv és a lakóhely következtében hogyan értelmezhető ugyanaz a metafora másként. Az egyik kutatásban (szintén ld. fent) férfiakat és nőket kérdeztek arról, mit jelent számukra az *amerikai határvidék*, a másikban pedig arra voltak kíváncsiak, hogy magyar és amerikai résztvevők hogyan konceptualizálták az ÉLET fogalmát. Mindkét esetben csoportok közti különbségek adódtak az amerikai határvidék és az élet értelmezésében, és ez mindkét esetben a globális kontextus, vagyis a csoporton belüli tudás különbözőségeinek volt köszönhető. A pragmatikán belül is végeztek hasonló kutatásokat, leginkább a kultúrák közti különbségekre koncentrálna, anyanyelvi és nem anyanyelvi beszélők angol nyelvhasználatát hasonlították össze (Cheng 2001; Soler & Martinez-Flor 2008). Mindvégig az anyanyelvűek nyelvhasználatára volt a mérce, az ehhez képest jelentkező eltérések kijavítása a cél a nem anyanyelvi beszélők angol tanítása során. Noha egy ilyen elemzés hasznos meglátásokhoz is vezet, Gibbs et al. (2004) megjegyzik, hogy ez a fajta összehasonlító elemzés ellentmondásos, mivel nem jelképezi nyelvhasználók homogén csoportját, hiszen az Egyesült Államok angol anyanyelvi beszélői, mint szinte bármely országé, „számos, egymással vegyülő kultúrát képviselnek” (Gibbs et al. 2004: 1204). Az egységes nyelvi közösség fogalmát az angol mint *lingua franca* kutatói is megkérdőjelezték (pl. Widdowson 2012), hiszen az angol

Illés Éva:
Honnan jön a kontextus?
Argumentum 17 (2021), 455-466
Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/23

esetében különösen feltűnő a nyelvhasználati diverzitás, amennyiben a nyelvhasználók többsége nem anyanyelvüként beszéli az angolt (Graddol 1997).

A kutató jelenlétének és érvényesülő látásmódjának további bizonyítéka az elemző által a szó szerinti jelentéstől az átvitt értelmű jelentésig bejárt konceptuális út (Kövecses 2012, 2015). Beckham példájánál maradva, A SZOCIÁLIS VISELKEDÉS ÁLLATI VISELKEDÉS, A TÁRSADALMI VERSENY AZ ÁLLATOK TÚLÉLÉSI VERSENYE konceptuális metaforák a kutató állítása szerint segítenek megérteni, hogy a Los Angeles Galaxy csapata miért szardínia, és a labdarúgást miért azonosítjuk ócéánnal (Kövecses 2015). A beszédaktust kutató filozófus, Searle (1991) hasonló, lépésről-lépésre történő elemzést javasol annak megértésére, hogy egy adott interakción belül egy látszólag független kijelentés illokúciójára hogyan következtethetünk azáltal, ha feltételezzük a beszélgető felek együttműködését és a beszélő részéről a relevanciát. Searle azonban siet hozzátenni, hogy „normális beszélgetés közben természetesen mindez a levezetés nem tudatosan történik” (1991: 267). Mivel az emberi interakció természetéből adódóan dialógikus, metaforák keletkeznek mind a résztvevők egymás közti interakcióiból, mind a résztvevők és az adott diskurzus környezete közti interakciókból. Ennek eredményeképpen egy interakción belül minden egyes megnyilvánulás után folyamatosan új kontextusmátrix jön létre, amely új konceptuális mezőbe helyezi a soron következő nyelvi megnyilvánulás értelmezési lehetőségeit. Megjegyezendő azonban, hogy Kövecses is kitér a kontextus dinamikus jellegére (2015), amennyiben kifejti, hogy a kontextuális tényezők változása szükségszerűen a konceptuális rendszer folyamatos változását is jelenti. Mint láttuk, pragmatikai kutatásoknál a kontextus dinamikus felfogása jelentős kihívás elé állítja a kutatókat.

Kövecses kutatásaiban a kontextuális elemzés érdekes irányt vesz (Illés 2012). Míg a pragmatikában a kutatók a szituáció releváns tényezőinek feltárásán keresztül építik fel a kontextust (ld. Hymes vagy Van Dijk) vagy adnak útmutatót annak felépítésére (Grice 1975), addig Kövecses, szöveges, leginkább ko-textusos bizonyítékokat felhasználva a kontextust utólagosan teremti újra. Ennek indokát a nyelvi relativitás magyarázza:

A világ nagyrészt rendezetlen; leginkább a(z emberi) megfigyelők strukturálják, amelynek jelentős része a nyelvi rendszeren (a kultúra egyik alrendszerén) keresztül történik. A nyelv alakíthatja, és a nyelvi relativitás elve alapján alakítja is gondolkodásunkat. (Kövecses 2006: 12)

Tehát ha a nyelv alakítja az emberek gondolkodását, akkor különböző nyelvek máshogyan alakítják azt, ahogyan az adott nyelvet beszélők gondolkodnak. Azaz, ha a nyelv alakítja az emberi gondolkodást, akkor a nyelv alapján lehet arra következtetni, hogyan konceptualizálják az emberek az őket körülvevő világot. Mivel a nyelv, mint vizsgált jelenség, viszonylag állandó és megragadható, így a nyelvi elemzés, kiegészítve a kutató rendezett és rendszerezett világról alkotott tudásával, lehetővé teszi a kontextus és a jelentés helyes illesztését, vagyis lehetséges egy metafora elemző szempontjából történő értelmezése. A pragmatika is a nyelvhez nyúl, leginkább kitalált mondatokhoz vagy dialógusokhoz, amikor azt szeretné bemutatni, hogy egy pragmatikai elmélet a nyelvhasználatban hogyan működik. Viszont, ahogy azt már említettem, kommunikáció közben a beszélgetőpartnerek csak a megértéshez, a kontextus aktiválásához szükséges mértékben használnak nyelvi eszközöket. Noha Widdowson (1991) nem zárja ki egy „kizárólag nyelvi adatokból felépített konceptuális rendszer” lehetőségét (1991: 152), azt is megjegyzi, hogy mivel a nyelv csak egy része a résztvevők által birtokolt közös tudáshalmaznak, bizonyos jelentésárnyalatokat csak részlegesen lehet felfedni. Érvéle szerint a jelentést a külső elemző – nyelvről és világról létező tudását felhasználva – ilyen módon csak részlegesen tudja rekonstruálni, a sajátos és véletlenszerű kontextuális vonások nélkül.

5 Konklúzió

Egyetlen publikáció keretein belül nem lehetséges Kövecses kontextusfogalmát teljes szélességében és mélységében körüljárni. A teljesség igénye nélkül lehet viszont néhány elemre fókuszálva helyzetjelentést írni róla. Ennek egyik oka Kövecses kontextusfelfogásának és -leírásának átfogó jellege. A pragmatikával ellentétben, ahol a kutatók jellemzően egyszerre egy nézőpontból vizsgálják a kontextust, Kövecses megkísérli azt a maga teljességében leírni, mind nyelvi, mind nem-nyelvi fizikai és mentális tényezőit egyszerre veszi figyelembe, amelyek – némileg különböző módokon – a résztvevőket és a kutatót is bevonják a metafora jelentéskonstruálásába. Ezen túl Kövecses egy rendszerbe foglalja a komponensenkénti, (az elemzésében) a dinamikus, (pl. a konceptuális rendszerről való felfogásában) a közösségi (globális) és az egyéni (lokális) kontextust. Azzal, hogy a kutató nézőpontja érvényesül elsősorban, Kövecses nyelvi bizonyítékok segítségével tudja rekonstruálni a kontextust.

Ebben a tanulmányban csak néhányat mutattam be a Kövecses munkájából kiinduló kutatói kihívásokból, a kognitív nyelvészetben belül és kívül. Még sok kérdést lehet megfogalmazni és megválaszolni e kötet ünnepeltjének köszönhetően.

Kövecses Zoltán remélhetőleg még sokáig fogja táplálni az erre éhes tudományos közeget.

Az idézeteket Barabás Frigyes fordította.

Irodalom

- Cameron, L. & Deignan, A. (2006): The emergence of metaphor in discourse. *Applied Linguistics* 27.4, 671–690. <https://doi.org/10.1093/applin/aml032>
- Cheng, D. (2011): New insights on compliment responses: A comparison between native English speakers and Chinese L2 speakers. *Journal of Pragmatics* 43, 2204–2213. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2011.02.003>
- Culpeper, J., Mackey, A. & Taguchi, N. (2018): *Second Language Pragmatics: From Theory to Research*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315692388>
- Dietz, M. G. (1987): Context is all: Feminism and theories of citizenship. *Daedalus* 116.4, 1–24.
- Firth, J. R. (1957): *Papers in Linguistics. 1934–1951*. London: Oxford University Press.
- Garfinkel, H. (1967): *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs: Prentice Hall. <https://doi.org/10.2307/2574750>
- Garfinkel, H. (1972): Remarks on ethnomethodology. In: Gumperz, J. & Hymes, D. (eds.): *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 301–324.
- Gibbs, W. R. (2011): Are ‘deliberate metaphors really deliberate? *Metaphor and Social World* 1.1, 26–52. <https://doi.org/10.1075/msw.1.1.03gib>
- Gibbs, R. W., Costa Lima, P. L., & Francozo, E. (2004): Metaphor is grounded in embodied experience. *Journal of Pragmatics* 36, 1189–1210. <https://doi.org/10.1016/l.pragma.2003.10.009>
- Graddol, D. (1997): *The Future of English?* London: The British Council.
- Grice, H. P. (1975): Logic and conversation. In Cole, P. & Morgan, J. L. (eds.): *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, 41–58.

- Halliday, M. A. K. & Hasan, R. (1985): *Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-semiotic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
<https://doi.org/https://doi.org/10.2307/3586740>
- Hymes, D. H. (1967): Models of the interaction of language and social setting. *Journal of Social Issues* 23.2, 8–38.
- Hymes, D. H. (1972): Models of the interaction of language and social life. In: Gumperz, J. & Hymes, D. (eds.): *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 35–71.
- Illés, É. (2001): *The Definition of Context and its Implications for Language Teaching* (unpublished doctoral dissertation). London: Institute of Education, University of London.
- Illés, É. (2012): Approaches to context. In: Kleinke, S., Kövecses, Z., Mussolff A. & Szelid, V. (eds.): *Cognition and Culture*. Budapest: Eötvös kiadó, 19–27.
- Illés, É. (2020): *Understanding Context in Language Use and Teaching: An ELF Perspective*. New York, Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429274589>
- Kövecses, Z. (2006): *Language, Mind, and Culture: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2012): Creating metaphor in context. In: Kleinke, S., Kövecses, Z., Mussolff A. & Szelid, V. (eds.): *Cognition and Culture*. Budapest: Eötvös kiadó, 28–43.
- Kövecses, Z. (2013): A pursuit of happiness kifejezés elemzése a Függetlenségi Nyilatkozatban. In: Frank, T., & Károly, K. (eds.): *Az angol tudománya: 125 éves az egyetemi angol szak*. Budapest: Eötvös kiadó, 229–236.
- Kövecses, Z. (2015): *Where Metaphors Come from: Reconsidering Context in Metaphor*. Oxford: Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190224868.001.0001>
- Kövecses, Z. (2019): Metaphor universals in literature. *Argumentum* 15, 264–276.
- Larsen-Freeman, D. (2012): Complex, dynamic systems: A new transdisciplinary theme for applied linguistics? *Language Teaching*, 45.2, 202–214.
<https://doi.org/10.1017/S0261444811000061>
- Leech, G. (1983): *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Searle, J. R. (1991): Indirect speech acts. In: Davies, S. (ed.): *Pragmatics: A Reader*. New York and Oxford: Oxford University Press, 265–277.
- Soler, A. E. & Martínez-Flor, A. (2008): Pragmatics in foreign language teaching. In: Soler, A. E. & Martínez-Flor, A. (eds.): *Investigating Pragmatics in Foreign Language Learning, Teaching and Testing*. Bristol: Multilingual Matters, 3–21.
<https://doi.org/10.1093/applin/amq006>
- Sperber, D. & Wilson, D. (1986): *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- Szelid, V. & Kövecses, Z. (2018). Metaforauniverzálék a költészetben. *Magyar Nyelvőr*, 142.4, 452–478.
- Tátrai, Sz. (2011): *Bevezetés a pragmatikába: Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta könyvkiadó.
- Van Dijk, T. A. (2009): *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511481499>
- Widdowson, H. G. (1991): Aspects of the relationship between culture and language. In: Ahrens, R. & Antor, H. (eds.): *Text – Culture – Reception*. Heidelberg: Carl Winter – Universitätsverlag, 147–161.

Illés Éva:
Honnan jön a kontextus?
Argumentum 17 (2021), 455-466
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/23

- Widdowson, H. G. (2004): *Text, Context, Pretext*. Oxford: Blackwell Publishing.
<https://doi.org/10.1002/9780470758427.indsub>
- Widdowson, H. G. (2007): *Discourse Analysis*. Oxford, England: Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/elt/ccn004>
- Widdowson, H. G. (2012): ELF and the Inconvenience of Established Concepts. *Journal of English as a Lingua Franca* 1.1, 5–26. <https://doi.org/10.1515/jelf-2012-0002>

Illés Éva
Eötvös Loránd Tudományegyetem
H-1088 Budapest, Rákóczi út 5.
illes.eva@btk.elte.hu